

1. Հայերեն շաղկապներ:

469. Արաբկիրի բարբառին մէջ գոյութիւն ունեցող հայերէն շաղկապներն շատ քիչ են. այսպէս.

$\alpha_L, \alpha_1, \alpha_2 = \beta_L, \alpha_1 = \alpha_1, \alpha_2 (\alpha_1 =$
 $b\beta_L, b\alpha_1, \alpha_2 = \alpha_2 = b\beta_L, \alpha_2 = \alpha_2$
 $\beta_L, \alpha_2 = \zeta\alpha_1, \alpha_2, \alpha_2 = \alpha_2 \alpha_2, \alpha_2,$
 $\alpha_1 \beta_L \alpha_2$

2. Օտար շահվապաներ:

470. Ընդհակառակն օտար շաղկապները
բաւականին բազմաթիւ են. այսպէս՝

[illegible]

§ IV. Զայնարիւմ-իւնիւն:

471. Բարբառիս մէջ գործածուած շայնարկութիւններն եւս երկու տեսակ են՝ բուն հայերէն եւ օտար:

1. Բոլն հալեռէն:

472. Արաբկիրի հայերէն ձայնարկու-
թիւններն են.

α . $\frac{1}{2} \pi, \frac{3}{2} \pi$ — ∞ , $\frac{\pi}{2}$, $\frac{3\pi}{2}$, $\pm i$.

Բ. ցաւելաւ հաճաք, միդդ, մէլաւ, լաւ, լաւ,
ալիս, ծիւ.

Գ. ցուցնելու համար, ընդ, ընձնա, ընձնափ
 == ահա, ահաւաւակ, հոռնո, հոռնոփ ==
 ահաւաւակ, հոռոփո, հոռոփոփ == ահաւաւակ.

Գ. ԵՂԵԱՅԷ. Առձառնայ, Երնէկ, ապրիլ, Բ-
րեմ, Գաբրիէլ, զմի Գլխոս, Կարաբէղ Եւն:

2. Օտարներ:

473. Օտար ձայնարկով թիւներն են՝

[illegible]

(ՎԵՐԶ Գ. ՄԱՍԻՆ)

ՄԵԼԻԶ Ս. ԴԱՌԻԹ-ԱԷԿ

4 6 7 8 9 10 11 12 13 14

4010 S

 $(\mathbb{Z} = \mathbb{F}_2 = \mathbb{F}_3 = \dots)$

Ս. ԼՈՒՍՈՒՈՐԶԻ ԶԻՆՈՒԹԵՄ ԵՒ ՎԵՐԱԶԻՆՈՒԹԵՄ
ԹՄԻՆԿԱՆՆԵՐԷ

Ս. Լուսաւորչի հաստատութիւնը Ղալաթիոյ մէջ, բաւական հին թուականի մը կը վերանայ եւ կը կանխէ Կ. Պոլսոյ առումը:

Ս. ԱՂԱՍՏԱՆՈՐԻՆԷՆ ԵՂԵՂԵՂՆԵՐՆԵՐ ԱՎԱԳ ԳՐԱՆԻ ՀԻՎԱԿ
 ԴՐՈՒՄԱԿԱՆ ԲԱՆԴԱՊԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻՆԵՐ ԹԵՄԵՆ ԱՄԹԻՐԻ ԿԱՍՈՒ
 ՄԵԹԻՐԻՆԻՆ ԴՆԵ ԲԱՐՈՒՆԷՆ ԵՂԵՂԵՂՆԵՐՆԵՐ ՀԱՍՏԱՏԱՎՈՐՈՒ
 ԹԵՄԵՆ ԱՄԹԻՐԻՆԵՐ ԳԼԽԱՎՈՐ ԿԱՐԱԳԱՄԱՆԵՐՈՒՆ, ԲԱՅԿ
 ՈՐԻՔԻ ՍԽԱՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ ՀՈՒՄ ԲԱՎԵՐՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆԵՐ
 ԹՈՒՄԱՆԻՔԻ ԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻՆԵՐ ԵՂ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀՈՒՄԱՆԻ
 ԷՆ ԽԱՐՁԵՐ Կ՛ԱՐԹԵՆ ՈՐ՝ ԲՆԻՆ ԻՆԷ ՄՈՂՅՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՐԱ-
 ԳԱՄԱՆԵՐ ՄԱՂ, ՈՐ ԿՈՐՈՒՄԻ ՀԻՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻՆԵՐ ԽԱՐՁԵՐ
 ԱՆԿԵՐ ԱՆԵՂՆԵՐԻՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐ

Ասպի գրան վրայ գրուած արձանագրու-
թեան Տամուսիս, Կոմս Բեյքոնի և Քեֆէքի հայր
վաճառական մը, Հայոց Քեֆեղաբոս Կաթողիկոսի
և Երուսաղեմի Նապիլ Կաթողիկոսի պատրիարքի տանն
ձեռնադրանքներն էր գնն եկեղեցոյն հոյր եւ շինել
կուսայ Եկեղեցին՝ յառնա Սբբոյն Գրիգորէ Լուս-
տաբորէն, Այս բոլորի թուականը էր գրուի 1436

Արձանագրութեան մէջ յիշուած Կաթողիկոսն է՝ Թեոփորոս Բ. (Կլիկիոյ)։ 1377—1392², իսկ գաաորիաբըը՝ Նսայի Նիկիոյ 1390—1393
Կէտըն է ԲԱԱԷ, Է. զ. Նսայի Աւ—մէ, որ
գտնակայած է 1133—1152 (?)

Ուրիշ յիշատակարանի՝ մը համեմատ ^նի
թուին փրկչին 1391 ի հայրապետութեան Տեառն
Թեոփրոփոսն վաճառական Կոյմ (Կոլոմոյ ? , Կոսմ ?)
անուն Կոլմայի եկեալ ի Կ. պոլսն, որ եւ ընդ
իսկանութեանք Բուճաք, հրաման տուաւ յինչոյլ .

1 Ցեւ քեշ մը ետքը, «Ս. Լուսաւորչի արձանա-
գրութիւններն ու յիշատակարանները» գլուխը:

՝ Ընդդիմ Օրացոյց 1901 տարւոյ. էջ 390: Բա-
նարան Վրդ. Գանձակեցի Յ-Լըրգոն-Բէնի Պարբերագրէ-
նըստագիտ. ապ. Պոլիս. 1872. էջ 47.

գեղեղեղի մի ի Ղալիկո, կոչելով զանունն Սոսրբ Լուսաւորիչ, եւ զ՛նորսաւ Ս. Խաչի Աւետի որմն դարբին շինեաց և՛:

Այս յիշատակարանը անտարակոյս, շատ ճիշդ է, որովհետեւ 1391 թուականը, կը համաձայնի թեոդորոս Բ. կաթողիկոսի եւ Եսայի Բ. պատրիարքի թուականներուն, մինչ 1436 ը, ոչ թեոդորոս Բ-ի եւ ոչ ալ Եսայի Բ-ի թուականները կը շոյափէ:

Ուրիշ տարրերու թիւն մը, արձանագրութեան եւ յիշատակարանին մէջ՝ Եսայի պատրիարքին անունն է,

Թեոդորոս կաթողիկոս հաւասարապէս կը յիշուի երկուքին մէջ ալ. իսկ Եսայի՝ մի միայն արձանագրութեան մէջ:

Երուսաղէմի պատրիարքաց ցանկին մէջ, սակայն, կայ Եսայի մը՝ Երբեք, որ գահակալած է 1430 1441:

Եսայիներու շփոթութիւն մը կրնայ տեղի ունեցած ըլլալ: Հաւանաբար այդպիսի շփոթութիւն մ'իզած պիտի ըլլայ, շատ ետքը, ոչ թէ Եկեղեցւոյ շինութեան ատենը, այլ՝ արձանագրութեան գրութեան ատենը՝ 1733 ին, որովհետեւ արդի արձանագրութիւնը 1733 թուականը կը կրէ. այսինքն՝ կողմոս թուականը: Կոչումը յառաջ այդպիսի ծնի արձանագրութիւն մը կամ թէ ոչ, խնդրական է այս:

Ինձիճեան ծանօթ է ուստ արքեր թուականներուն, բայց 1391-ով Ս. Լուսաւորիչ հոգը գնեաւ թուականը կը շնանայէ. 1436-ով ալ Ս. Լուսաւորիչ շինութիւնը: Արի երկաթագրութիւն մ'է, անշուշտ, որովհետեւ մեր յիշատակարանը 1391-ին շինութեան եւ հոգ գնելու պատմութիւնը չի գտաւ: Երկուքը՝ մի կողմէն թուականը 1391-ին, Լուսաւորիչի զատ գատ քննութեան թուականներն են: Այսինքն՝ նախ կա՞նցի կողմն կամ կոմն կը գնէ Ս. Լուսաւորիչ հոգը ու կը շինէ 1391-ին: Բաւն հիշք տարի ետքը կը հրդեհուի՝ կոմնին շինածը եւ այս անգամ նորէն կա՞նցի վաճառականներն են որ իրենց հայրենակցին շինածը կը վերաշինեն 1436-ին:

Անշուշտ փեօմիւրճեան Երեմիա Չելեպիի ստուորները ուրիշ իմաստ մը չունին:

“Չառ շինեն կա՞նցի Գաղիկիանքն յաւան Նախնիս, թիւն ու թճարին ութնսուն հինգ, ընդ Թուսայ արապատութեանն”:

1 Այս յիշատակարանը կը գտնուի 1789-ին գրուած ձեռագիր տետրակի մը մէջ, որ այլ եւ այլ կցկաւոր յիշատակութիւններու խառնածոյ մըն է:

2 Եսայիներու յիշատակարանը Երուսաղէմի էջ 48:

3 Փերկալեմեան ալ գտնած է թուականներու շփոթ մը արձանագրութեան մէջ, բայց չէ կրցած ճշդել (Տճն Եսայիք չափ էջ 106-107, ծանօթ. 3):

4 Կամ կ'այլը եւ կամ շատ հարեւանքն չենք մ'իզած կրնայ ըլլալ կոմնին շինածը, այնպէս որ 25 տարի ետքը՝ պէտք կը տեսնուի վերաշինելու:

5 Հմմտ. ընդարձակ Օրացոյց 1901 տարւոյ (էջ 78): Այս տողերը ընդգրկին վրայ ալ ստուգուի, որ Տճք. Ա. Ե. Թորոգմանի քա՞նք է:

“Չառ” (= զՍոսր Գրեգոր Լուսաւորիչ), հրդեհել կամ՝ փլուզել ետքը, կոմնին հայրենակցիցին, 885 (= 1436) ին, նորէն կը շինեն “յաւան Նախնիս”, ըսել է Նախնիս ուրիշ եկեղեցի մը շինուած էր, Ս. Լուսաւորիչ անունով, եւ այս երկուքը շինութեան ատեն Սոսր Լուսաւորիչ՝ Նախնիս անունը՝ կը պահուի:

Այսն այս ելլելով վերաշինութիւնն է որ Երուսաղէմի Եսայի Գ-ի պատրիարքութեան հանդիպած է. հետեւաբար Եսայիներու շփոթութիւնը կրնար յառաջ գալ պարզապէս երեք անուններուն զուգարէկ նշոնութենէն:

Իսկ արձանագրութիւնը, Կոչումի ատեն, եւ հաւանաբար նոյն իսկ Կոչումի գրչէն ելած է 1733 ին, Ս. Լուսաւորիչ Երբեք վերաշինութեան ատիւն:

Մեր յիշատակարանի համեմատ Ս. Խաչի ալ Ս. Լուսաւորիչին հետ նոյն հնութիւնն ունի: Դարբին Աւետի շինածը պարզ հասուած մ'է եղած: Ս. Խաչ մատուռը՝ ետքը Եկեղեցւոյ վերածուած է, Ս. Լուսաւորիչ հետ նոյն մեծութեամբ Ս. Խաչ Ս. Լուսաւորիչին կցուած է հիւսիսային կողմէն: Հարաւային կողմէն ալ կցուած է Ս. Կաթողիկոս եկեղեցին, որուն մասին հետագայ յիշատակարանի մը չհանդիպեցայ, Կոչումի վերաշինութեան ատեն, երեք եկեղեցիները միասնամայն կը յիշուին: Մեն հրդեհէն (1731) ետքը միջին տաճարը կը շինեն՝ աղիւսակերտ եւ կապարածածք եւ միւս երկուքն, որ յաջիկ եւ յահիկէ, փայտակերտ եւ տափապականն է:

Արդի Ս. Լուսաւորիչը կը բաղկանայ մէկի վերածուած վեց արբաւայիցիներ:

Ա. Ս. Լուսաւորիչ ճիշդ մէլեռդ:

Բ. Ս. Խաչ հիւսիսային կողմէն:

Գ. Ս. Կարապետ հարաւային կողմէն:

Դ. Աւետիգէլ մատուռը Ս. Խաչի խորանին ճիշդ հարաւային անկիւնը:

Ե. Ս. Թաթ Ծընայ հայրապետի մատուռը Ս. Կարապետի խորանին հիւսիսային անկիւնը, որ միջնադուռով մը հաղորդակցութեան մէջ գրուած է Ս. Լուսաւորիչ խորանին հետ:

Զ. Ս. Հելլաւայիցի տաճար մատուռը, որ Ս. Կարապետի հարաւային կողմէն է, միջնադուռով մը կը հաղորդակցի: Ազատ դուռ մ'ալ ունի բաւկին հետ: Ունի դուռ մըն ալ հիւսիսային անկիւնը, Եկեղեցւոյ ետեւը երբմանով. Թեւեւ փակ է մնայ:

1 Ինձ կը թուի թէ Ս. Խաչի մատարն շինութիւնը չի կրնար 1391-ին վերանալ, Կոմն թեքը կրնար շինել այդպիսի մատարն մըն ալ Ս. Լուսաւորիչ հետ փոխան: Կ'երեւայ որ բաւական ետքը շինուած է Ս. Խաչ միշտ փայտակերտ կամ փայտանոց: Ս. Խաչի տաննէն վերին հետեւաբար քարոյ կիր շինութեան թուականն է 1834:

2 Ուստիպոյս այս շատ փոքրիկ մատուռը Ս. Խաչի Աւետիգէլի կամ պահապանի եր փնտրանքու քաղաքէն յառաջ, եւ ետքը Աւետիգէլի պատկերին յատուկ մատուռ մ'իզաւ: Այդ պատկերին գիւտն է ետքը:

3 Նշոնպէս Ս. Երեմիա թնչկէս հիմայ Ս. Լուսաւորիչի Անանիասունն է կամ պահարանը, իսկ Ս. Հելլաւայիցի տաճարն ալ Ս. Կարապետի:

Եկեղեցին առնէ շինութեան առնէ փոփոխութիւն մը կրած է: Վերջին փոփոխութիւնը 1889ին եղաւ, երբք եկեղեցիներուն կրօնը "խառնամբ"ը: Այս փոփոխութեան մէջ նշանակելի է Շէնքի ճակատը, որ Եկեղեցւոյ բակին մէջ շինուելիք շէնքերէն առջ քանալու համար ներս քաշուած եւ վերանորոգուած է բոլորովին:

Ս. ԼՈՒՍԵՆԱՐՁԻ 1799ԻՆ ՎԵՐԱԾԻՆՈՒԹԻՒՆԸ

Կրօնի շինած եկեղեցին հոյս ճարակ եղաւ 1771 փետրվար 7ին, եւ 28 տարի, 6 ամիս եւ 12 օր աւերակ մնալէ ետքը, նորէն շինուեցաւ 1799ին սեպտմ. 18 — նոյնմ. 13, յիսուէ վեց օրուան մէջ 2-րդ օրը սեպտմ եւ օծուեցաւ Դանիէլ պատրիարքի ձեռքով:

Այս վերաշինութեան պատմութիւնը գրի առնուած է ժամանակակցի մը կողմէն, զոր նշուելէ ետեմք յառաջ կը բերենք:

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱՐԻՓՈՒԹԵԱՆ ԵՎԵԼՈՍԻՈՍ ՍՐԱՆ ԼՈՒՍԵՆԱՐՁԻՆ ՈՐ Ի ՂԱՆԾՈՅ

Շնորհիւ եւ պարմութեամբ Աստուծոյ յայտմամբ որ թուականն հոյոց ՌԻՄԻՄ օգոստոսեանի ժ.Բ. յաւարտ ԲԸ եղիւ. սկիզբն հիմնադրութեան տոմարին, կառաւարդ յանուն Ս. Լուսաւորչին մերոյ Ի Ղաւածութեա. զկի յայրեմանէն 28 ամաց, 7 ամաց եւ 11 ամաւոց: Բայց այսու օրինակաւ քանի յորմէ հետէ պարեաւ տաճարն այս բազմիցս ծառայեցաւ նամակ աւերանայաց թաղանարացն ելից. այսինքն Սալմիան Սուրաթապիւն, որոյ աւերոյ պրնացաւ: Սալմիան Համիլիան եւ Սալմիան Սելիմի, բայց շեղեւ հոսք ստանալ հրամանն շինութեան եւ նորոգութեան խնդրեցաւ աւերակաց եկեղեցւոյն պատրիկս որոյ տեսութիւնն միայն արտաւաղիչ հասալանքս լինել, թոյլ թէ բնակ ժողովրդեանն յամարմանն արեւակեղ եւ ի մանրն ջրտառաւոյց եղելութիւնն ի բացողեայ յաւերակսն արանց եւ կանանց եւ այս ամենայն լինել յարգեց անմիջապէսութեանն եւ երկպառակութեան ժողովրդեց եւ մանաւանդ իշխանաց անդւոյն, որք զգանձեալ տաճարին յափշտակեալ իւրացուցանէին եւ տառի օր կամակէն յուկեցին շինութիւնն նորին. զի մի սեփականեայ գրամին պահանջիցնն ի նոցանէ բռնութեամբ: Եւ իբրեւ իրս այս պայտս անցանէր ի բազում ամս, ապա ի յոցին ապաստան եղեալ յարեան ի վերայ նոցա խումբք ասմայց արկիպիցք եւ պաշտմունիցք, որոց բազմութիւնք պնդեան էին, որք պաշտմունիցք արդարեան պատասխան՝ սրկիպք նուաւ թիակալարացն էին, մանաւանդ զի տեսունից քաղցք Եւսանաց գուն գործեալ հեռոջանէ նորոգին զեկեղեցին իւրեանց: Ի նոքանմ բարի յարեալ, բողբ զանեալ դիւանիցքն առհասարակ որք եւ կանայք յսրկիպքորդաւանն Հայոց՝ առ ոտս Դանիէլի Պատրիարքին, ազգակիցն խորհրդով գրաւուան եւ ասն. իշխանից մեր գողացեալ ինչեւ եկեղեցւոյն մերոյ այսմ՝ զողեալ թաղանարեալ կան եւ ոչ կամին միասնե հասանք թիւսմք փոյլ թ ունել եկեղեցւոյն շինութեան. եւ արդ քան արա բնդ մեղ եւ բնդ նոսա. ապա թէ ոչ վախճան իրին զառնութեանք վնարի. եւ նորա ունկնդիր եղեալ բանից նոցա քաղցրութեամբ եւ քալարին տուեալ միայնութեանց ամասական եւ յորքոր բանիւք գնալ իւրացանիւր ի տեղին իւրեանց խաղարկութեամբ: ասելով. ահա եւ եկեց զինի ձեր եւ բնդ բարիքն արանց զիւ իրաց խորհել, մարթնացուց, եւ փայլադրակի ել ի նա. գնալ ի Ղալմիս: Եւ յայն ինչ հնչաւ հրամանն արքայի աւետաւոր յամարս շինման տաճարին. եւ փաղիւն որ եր օր Սիւաշաքաթին առաքեցաւ իշխանն հիւսանց ճարտարաց որ ասմ Սէլաւոս ուս, որում անունն եր Արիֆ ազա ճանաչելի, ընդ որում էր եւ ճարտարապետ անմ քաղաքացի

1 ի լուսանոց Ղաւայ Սէլմյան ի (3) նուս:

Միսառ անուն կոչեցալ, առ ի զինի զվարն, որպէս տար Են, առ որ յանկեցաւ շինութիւնն տաճարին ըստ հանդից կամոց իւրեանց եւ ի փաղին հրամանն տարին զհիմուն նորս, եւ նախ առաջին Գանիէլ, եպիսկոպոսն քաղաքին առեալ ի ձեռս օրհնութեամբ զորիւ գործի՝ եւ հնչաւ նովա. զորս կողմանս աւերակին առ ի բաւրկարողութիւնն առաջիկայ գործին Ալեքստան յուսացեալ: Եւ յետ օրիս 1-րդ-նոց յալ իւրա իբր աւարտելով ձեռնադրեալ շինութիւնն տաճարին, շեղք եւ փռաւարտ, հոյակապ եւ զարմանալի կառարանն յորինեալ, կրաման ստրուակ եւ պայծառ բոտ ամենայնի զեղեցիկ. իրեւ զհիացումն կարգեալ անտալայ: Եւ յաւար երեւանաբնորոյք նոյնիմք ամանց չորսա Պատրիարք քաղաքին Գանիէլ Ղալապպետ եւ մեծահանգէս անախմարութեամբ կատարեաց զնաւա կատիս օրհնութեան օծման նորակարտ տաճարին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, եւ կնիցան ճահապանին իւրոյ որքն Գրեգորի. որ օրհնեալ յախտան. ամեն:

Ս. ԼՈՒՍԵՆԱՐՁԻ ՆՐԱՆՏԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՈՒ ԵՐԱՆՏԵՐՈՒՆՆԵՐԸ

Ժամանկ-դարձման իւրեւն:

1223. — Արեւորան, մազալաթի վրայ գրուած, երկխմն, երկաթնագիր: Ջարդարներն ու նկարներն ընտիր: Մարտիս վերջին դուկը (9—20 համարներ) եւ Յովհաննես Թ. զինել շնացեալ կնոջ պատմութիւնը շուկին: Թուլոս մազալաթեան գրեւ տուած է. ինքն է Տէրն ու ստացողը:

Գրիւն է "Սար. Յով. որ եւ գրիւն:"

"Արեւ եղև դրա գրութեանն սորս ի թուականին Հայոց ի ՈՒ" (= 1223 եւ զովանեա տուր Զանարին ճիրամաւն, յանապատիւ Թագվորի վանք, ընդ Հովհաննէս քաղաքին Մամուտիդ, ի... եւ ի հայրապետութեան Տեառն Կոստանդնույ,:

"Վերին ստացող սորայ Սրնմիա ծառայ Ըստուսայ եւ Աստուծոյ Արքայախնայնոյ:"

"Դարձան վերտան կազմեա Ըստուարան ձեռնար Մուրաշաւան ստորան ղարի թաղաց Մուղղալս ի թվն ԶԼԼ (= 1549): յետ կազմ Պարոն Մնղըշաւ իւր հոգւոյն եւ իւր ծնողացն Ըստար:"

1356 եւ 1364. — Աւետարան. թուղթի վրայ գրուած. երկխմն նշանակելի հանգամանքաներէ զուրկ:

1 Այսպիսի յիշատակարաններ երանի թէ ուր որ կան, յատկապէս ընդօրինակուելն եւ պահուելն յմէլէ ձեռագիրներու յիշատակարաններին ատենք. դոնէ ձեռագիրն ունէ կերպով փառնուած ասենք՝ իրենք կը ձեռն. իսկ եմէլ քարտին եւ մարմարեան յիշատակարանն՝ շինութիւններու, վերաշինութիւններու տառն՝ երբ ալ իբր աւերուր կամ անպէս մէկի նետուին ատենք՝ դոնէ օրինակները իր ձեռն:

Ո՛չ միայն ինքնամբ ընտիր օրինակարութիւններն ու յիշատակարաններն այլ՝ շատ անգամ տառասխալներով իւր կարծի, շատ կարծ արձանագրութիւններն իսկ՝ պատմական մեծ արժեք կ'ունենան: Այնից զատ անոնք յիշար յիշատակներ, ասանդներ են սերտելի սերտելու. հետեւաբար կարելի եղած վիճիւրդով պահուելու են: Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ վերադարձութեամբ երբ ապրիլ անդի խաղաւ, յիշատակարանի իր փնտռել. տեսալ որ շատեր մէկի նետուած են շինութիւններու կամ նորոգութիւններու ատեն: Ասանք եմէլ մէկի գրուելու են, պէտք է որ ընդօրինակուելէ ետքը գրուին:

Ոչ կրկնեք՝ երանի թէ ժեր բոլոր եկեղեցիներն ալ ուր որ կան, յիշատակարաններու եւ արձանագրութիւններու մէկ մէկ տամար ունենային:

Գրիշ՝ Վարդան Աբեղյան. Թուղթ կոկորդ՝
Յուլիանոսի մասին:

«Աբր. եւ Անտոն Աբեղյան եւ Վարդան Աբեղյան, մատուցաբ զատուածագուած՝ սուրբ Աւետարանն ի վանքս Ս. Առաքելոյ Գեորգիոսի եւ Պաւլոսի, որ եւ յաւթուորն (?) եւ Պարոն Աթանոսիոսին վնաս, իւրեք մէջ յիշատակ եւ ծառայաց մորց Նիքաիոսին եւ Թաւմազին եւ եղբարց մերոցն եւսյին:

«Գրեցաւ յիշատակի գիրս թփն ՊժԳ. (= 1364) Ն.Արքիմ. Լույս Ջ. (= 8), որ եւ սասն Աւետարան ըստուածածնին:

Մատթեոսի Աւետարանին վերջը.

«Գլարդան բազմամեջ գրէն աղանձ յիշել ի ձեր միով ողորմակ. նա զիրեկն եղբարց մեր գլխակն միանալանց եւ զՅակոբ Ներց, որը սիրով ընկալան զմզդ:

Մարկոսի Աւետարանին վերջը.

«Գլարդան արեղայս՝ յիշան տեր եղբարց. ՊԳ. (= 1355):

— Վերաբերուած՝ 1757ին, Պամարկապի մանտեի Մարիամի եւ իր գտեր մանտեի Ուստիանին արգեանք:

1437. — Լբուած խաչքար մը, 43×40
մեծութեամբ, որուն եզերքը գրուած յիշատակ-
արանք մաշած եւ շատ զգուար կը կարգադրէ
ամենէն կարեւոր մասերը. Յիշատակարանը վերին
եւ Տին ու ձախ եզերքները փորագրած եւ, վերին
եզերքին վրայ կը կարգադրէ Յիշատակի Ծառայիչն,
իսկ թուականը ձախ եզերքին ծայրը որոշ եւ Պ2Ձ
(= 1437). մանաւանդ Պ2 (= 1431) շատ յայտնի
է: Ըսել եւ Ս. Լուսաւորդի հնազանդի խաչքարերէն
մէկը, Ներքու շինութեան առթիւ: Երանի թէ
կարելի ըլլար բոլոր գրերը ճշդիկ կարգադր: Խաչ-
քարս ոչ միայն մաշած եւ, այլ նաեւ վարկ ծայրէն
կտարած՝ եռանկիւնաձեւ: Մարմանս ալ լաւ տե-
սակէն չէ արդէն: Թուականը այդ կտարուած մասին
վրայ է:

1440. — Աւետարան. Կախորդին պէն.

Գրիշ Մուգլիմ Աբեղյան:

«Եւ եղև աւարս սորոյ 1440 «ամի, ի Նոյեմբերի է (= 7), արև շաբաթ. ի հայրապետութեան Տեառն Գրիգորի բարեպաշտի եւ աստուածաբանի եւ խնամաւորի. Եւ եպիսկոպոսութեան սրբապետի մեծ Տեառն Մարգարայի ի մերում Հոնաց աշխարհին եւ Գաղղոսաց Նանաքոս Սաւլիթի ղրդին եւ Կաթայիս մայրաքաղաքին. ի մեծաստան մեծի Սրբոյն Ամոնի եւ Աստուածածնի. ի խնդրոյ պատուական եւ երկանի քահանային Արքայամին եւսյին:

«Արգ աւետարանս աղատ արարեալ եղի ի սուրբ եկեղեցին մեծի սրբուն լուսաւորչին... եւ որք յանգնար իշխելոյ աղաղակ. բան ասեց խառնորդացանէ կամեալ զԱւետարանս ի յաւաքման եկեղեցոյս, նա զլաթն ձպեմիդ եւսյին:

«Եւ զիս զաղկապի եւ փնայի գրիւն զՄարգարայն յիշեցէր ի տեր Բերեկոս. ողորմութեան հոգեւոր ինչ եւ ծնողաց իմոց. հաւրն իմոյ Նաւաղային եւ մար

՝ Առաքելի անդամ եւ հետաքրքրուեցայ այս խաչքարով եւ կարացի Պ2 (= 1431) Թուականը: Ետքը, իմ անդիմութեան վրայ, Յովհանն է՛ք. Մարտին եւ Հրանտ է՛ք. Աստուր դիտեցին Պ2Ձ (= 1437). շատ մաշած Ջն ալ կարգադրվ:

իմայ Ազիզակիցին եւ քմերն իմոյ Շիրին Մէլիքին եւ յունթուրակին եւ աւար եղբարն իմոյ Մարգարայն կրանաւորին զհնաքանակն առ Բերեկոս եւ զամենայն ազգականքն իմ՝ զիկնդանիս եւ զհնազանցապէս յիշեցէր՝ ի Բերեկոսն զմահաբի Մկրտչին եւ զգրեքն (զգրեքն ?) մեր զպարսն յաջատուրն եւսյին:

1454. — Աւետարան մը.

«Ի Թուականութեան հայոց ի ԶԳ. (= 1454) ամի ձեռամբ... գրի Մինաս երեցուն ի Կահնգանի Տիգրանի ի վանք յունթուրակին ըստ Հովհանն. Սուրբ Լուսաւորչի եւ սուրբ Աստուածածնի... ի յառաջորդութեան եւ ի փորագործութեան Տեր Յովհաննիսին: Եւ ի հայրապետութեան Տեառն Կարապետի եւ ի միւս հայրապետութեան արեւելեան կողմանց Տեառն Գրիգորիդի:

1633. — Աւետարան. Լաւ օրինակի զաղա-
փարուած է: Մարկոսի եւ Յովհաննէսի անվանե-
րեքը չկան ձեռագրին մէջ. Գեշ պահուած է, եւ
կարգադրուած ու նորոգուած է 1757՝ Մանգլիսի Էմիլի
արգեանք:

«Յիշատակ եւ սուրբ Աւետարանս մշտեօք Սահակին, եւ իւր ծնաւորացն Նիկողոսին եւ Տաթևորին, Զրիստոսին, Յակոբին, Ներսեսին, Ալային, Պէկէլին, Յանգալային, Շահակին Մայրամն, Թամամն, Մարտիրոսին, Յուսէփին, Շանփաշայ մոտեսուն, Պաղային, Մարտիրոսին եւ այլ ամենայն արեան մերձաւորաց եւ հաւատարմանց հոգած յիշատակ եւս ձեռն Տէր Առաքելուն...»

Գրեցաւ գիրս թփն ՈՒՔ. (= 1633). սուրբ խաչէ պատ:

1636. — Խաչքար-տաշար.

«Գրեցաւ խորհրդանշանք ի Թվականի հայոց ՈՒՔ. (= 1636) ամի. ամենեան Յունիսի ԻՐ. (= 28) ձեռամբ անիմատս եւ աղէտ Զարգարիս Ներցին, ի մայրաքաղաքն Սալմոյ ի գուած Սուրբ Լուսաւորչի եկեղեցոյ: Ի խնդրոյ սրբանունի եւ խոնարհափոյն (ձեռքածը Գեորգի):

1656. — Ճուշ. բուն յիշատակարանը
ինկած եւ շատ թիշ մաքր մնացած է, որմէ կը
հասկնուի թէ ճաշդին Ծաղկունքն են Առաքել
քահանայ եւ Պէրեկոս երեց:

Այս ճաշդը կարգադրած ու նորոգուած է «Ի խնդրոյ Ս. Լուսաւորչի Առաքելից Տեր Կարապետի, 1656ին, Նոյն միջոցին «այմ» գահին. (= Ս. Լուսաւորչի) միշտուտ իշխաններն ու երեւելիներն են:

Խոնայ Գահեւէ

- » Մկրտչի
- » Սուրբգրի
- » Բերեկոս
- » Եկեղեցի
- » Սուրբ
- » Եղի

1661. — Աւետարան. աղծիւ մաքաղաքի
վրայ երկաթագիր, երկիւղան, սիրուն նկարներ,
չայնքը զիրար բռնած, լաւ պահուած: Գլխագրե-
րուն շատերը չեն գրուած. անշուշտ կարմիրագու
գրելու կամ զարգադրներով պնդելու համար
յետաձգուած եւ մնացած է այնպէս: Յովհաննու
Աւետարանին վերջը հիշուած է «Էր ընդ եղբարսն,
Յովհաննու հանգիստը:

Յիշատակարանները գրուած են 1. Մատթեոսի վերջը, ուր Թուականն է գ.ա. (1659). 2.

Յովհաննու հանգիստէն ետքը «աւարտումն եղեւ Ս. Աւետարանին թվ. ԹՃԺ» (= 1661) և Թուման-
ժարի ԴԵՂ՝ 3. Մարկոսի վերջը որ ամենէն ընդ-
արձանն է.

«Յակոբ զոռոյ ապաշխ՝ յիշէր եւ այլն:

«ԹՃԺ» (— 1661) գրեցաւ ի վէճնտիքը, ձեռքս անորան Յակոբի, որպէս ձեռք Տէր Ստեփաննոսի քահանայի շուղայեցուր, ի դուռն Սուրբ Մարկոս Ան-
տարանին եւ այլ ամենայն բազմապատկար սրբոցս, որ աստ
կան հոռապէսեալ...

4. Գուկատու Աւետարանին վերջը.

«Բազմապէս Յակոբ զոռոյ եւ զհայրն իմ զճեր Տէր
Ստեփաննոս քահանայն եւ զհեղաբն իմ զԲարսեղ
վարդապետն եւ զմայրն իմ զԱննային»...

«Գրեցաւ ի վէճնտիքս թվին ԹՃԺ» (= 1661)
Յունիս ԺԹ (— 19):

1663. — Խաբէրաբարբար.

Կատարեցաւ խորհրդականներս ի Թվականին Հայոց
ԹՃԺԲ (— 1663) ձեռնարկ Սնդոյն ներքոյ: Յեղեկեք ի
մաքրապաշտ յազոյթն ձեր ու քահանայք Ս. պատարաբ
արարաւ զՍ Կարապետն եւ զԵնաւ. զճեր Թ. զԳրգորն
եւ զՄարիամ, զՅովհաննէս, զՄիքայէլ Ազնաւոր եւ
ձորաբն: Եւ ետ ծաղիկ ոսկւով եւ յետ յորտապ
ի դուռն Ս. Լուսաւորին յնկնեցուր յաւանայալն:

1664. — Աւետարան. Մարկոսի եւ Յով-
հաննէսի անվանութեամբ չկան:

«Յեղատակ է սուրբ Աւետարանին նկարեալ արժա-
թապատ պատկերն մեղեկոս Մկրտչին կողակեցին յաղաւթին
հոգւոյն որ ետ ի դուռն Ս. Լուսաւորին, եւ ինքն այսմ
ամբ փոխեցաւ առ Բրիտանո թուականն Հայոց ԹՃԺԳ
(— 1664), յայնմօր ամսոյ ԺԵ (— 15) ...

«Նշիք յիշատակարանը կրկնուած է Մարկոսի
Աւետարանին ետքը:

Յովհաննու Աւետարանին վերջը.

«Յիշատակ է ՊԷ. ԳՏ. (Պօղոս Քահանայի) եւ
ծնողքն իւր Մատթէոս քահանայի. որ է անհնչիւ
իշխանի Սուրբ Լուսաւորին»...

1672. — Ճաշոյց Կաթ Գրգորի. աղին եւ մա-
ղաղալիքի վրայ, ընտիր երկաթադիր, երկիշխան.

ճաշակաւոր հիւանդի նկարներով, մանաւանդ խո-
րանները: Աւաղ սակայն, չորսայիք ձեռք մը կարած
է առաջին խորանին պարտը, Փրկչին պատկերը Բու-
ղանդական օճաղ, շուրջանակի, բայց չէ յարդգանա-
հանել եւ թողած է վերաւոր:

Ցանցուցական խրատները մասնաւոր նկա-
րադիր մ'ունին եւ աւելի Երուսաղէմի Եկեղեցւոյն
կը պատշաճին: Կ'արժէ ուսումնասիրել այս ճաշոյցը:

Եւ եւ յանեալ հօղա մեղաւոր Ազնաւոր, որ
եմ է կարգի աշխարհականութեան, արուեստի հայ
(հ)իշտութիւն եւ Էրեմքըն փայտի, ի յերկի Գամալտո
ի գեղեցիկ Սննդակ, որ այժմ բնակիք է Կոստանդնուպոլսի,
ի կողմ Պալատին մեր յիշողեցւոյն հնգշտակապետին
Միքայէլի, որ է ի ծննդ Հայոց, ի ժամանակա թագաւորու-

1 Գրեւոր որ խօսքը վննեցուի վրայ է կը յիշեք
«վննեցուի» ուլ. ուր 1668 թ. տպագրուած է խորհրդանոր
մը. «արքայանք եւ զղիւր պարոն Գաւապարին», ի քովս
որբաւան հայրապետի Նովապարուն եւ ի յիշատակ անգիւղե-
տուն Սահարանեան, խորհրդանորս Ս. Լուսաւորին
Եկեղեցւոյն է:

Թեան Օսմանեաց Սուլթան Իսկանդրի որդի Սուլթան
Իսկանդրին, որ եւ բազմա ժամանակա Նասաւ ի Անգ-
ղիստալուսի, ի հայրապետութեան ինչպէսեղ Հայոց
Տեառն Յակոբայ եւ փոխադիր Սրբոյն Գրիգորի մեր
Լուսաւորին, Նասաղ յիշմաննի, ի վաղարշակապետու
քաղաքի: Եւ ի պատրիարքութեան Հայոց Կոստանդնու-
պոլսի իմաստապետին Տեառն Ստեփաննոսի աշակերտին
վերայդեղեցիկ հայրապետին:

Եւ նշիք եւ անաթոն մահտեօի Ազնաւորը՝
ի հալալ արքանց իմաց եւ յարգար վաստակց իմաց
ըստացոյ զՄԱՅՈՒ զՊՐԵՍ, որ եւ կոչի մարգարէ, որ է
ըստական եւ զերգատանն ամենից, հնոց եւ նորոց
կատարանաց: Եղի զառ առ ի յիշատակ ի դուռն յիշե-
ղեցւոյն Սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորին, որ է
յաւաթիւր մեր ի Կոստանդնուպոլսի, որ յիշատակ
իմ է ծնողք իմաց, հօր Շաղապարին եւ մօր Նազ-
կարին եւ իւր հօրն Կամանի եւ կողակեցի Անտոնի:
Եւ իմ պապուն Ազնաւորին եւ մասնաւոր Գուկալին, եւ երեց
եղբարց իմաց Յակոբին, Մանուկապետին եւ յաշատուրին
եւ քիւն իմաց Գուկալին եւ ինչպէսեղ իմաց Պալատանին ...

«Գրեւորեալ յիշեցիք ազոյթն ձեր մաքրապար-
պարապան քահանայ զՏէր Ստեփաննոս որ եւ ետ բազմա
յաշատանք եւ յաղիւր երկաթը շաշաք եւ վաստակեցաւ
ի գրէ տունն եւ այլն միշին: Եւ հասուցին իմ զՏէր
զուրբ գրեւ եւ յիշողեցի (յիշողեցի) ժամանակաց ի
կատարելութեան էած զգրեւ զպապ ...

«Գրեւորեալ եւ եւ Անտոն երեց զոռոյ զոռոյ կող-
կաղաքին պատրիարքա պաշտեմ զճեղ ... յիշեցիք զճե-
ղաւոր Անտոն երեց զոռոյ ... եւ ուսուցին իմ զՏէր
Փրկչկալուն եւ զՏէր Ստեփաննոս: ... Կատարեցաւ
ուրբ գրեւ ի թվին. Հայոց ԹՃԺԿ (— 1672) Մարտ
ամսոյ Ա. (— 1) օրն ուրբալ: Եւ Գրիգորի փառք
յաշատանն ամենի»:

1718. — Գաթմառաբարբ.

«Սրբ. գրեցաւ առ Անտոն մեղապարտ, անաթոն եւ
անպիտան եւ փրկեւ զգրեւ Սուրբին քահանային յան-
ցաւորին, ի Թվականութեան Հայոց ԹՃԺԿ (— 1718) ի
քաղաքն Ենսարիոյ եւ ի գոթն որ կոչի Ուլապայ. ի
գուռն սրբոյն Սփիւքնոսի Նախակալային եւ Սրբոյն
Սարգիս Զորավարին եւ սրբոյն Մեղեղոսիս Զնաւորին
եւ սրբոյն Գեղորդեան եւ Քրիզոստոսի զօրավարին, ի
հայրապետութեան Տեառն Ստեփաննոսաւոր Պատրիարքին,
եւ յեկեղեցիպետութեան այսմ Նահանգեւ եւ առաջնորդ
Սահակ վարդապետու

Սրբ. աղալեմ զամենայն գաստ քահանայից, որք
հանգիւղիք այսմ լուսաւոր յանտեղս, յիշեցիք ի
մաքրապաշտ յազոյթն ձեր պրկչկալային ի Ենսարիոյ
եւ գուռն Մանուկալուն մահտեօի Փողոսն եւ որբեգի
մահտեօի Սարգիսն եւ զամենայն ազգային եւ ուր ստացաւ
զուրբ գրեւ ի հալալ յիշեցիք եւ իմ յիշատակ
Բիւզանդիոյ եւ իւր գրէ զաշատայ՝ Ս. Գրիգոր Լու-
սաւորին յնկնեցուցին: ...

Գրեւորեալ աղալեմ զամենայն յիշեւ ի մաքրա-
պաշտ յազոյթն ձեր՝ զճեղաւոր հոգւ եւ գրեւ եւ գնողոյն
ի մաքրապաշտ քահանայն եւ զնալկալային եւ
զկողակեցի իմ եւ զնուրի երեց կննն եւ զուսուցին իմ
զԱնտոնաւորս քահանայն եւ զառ յիշ երեց կննն, որ
բազմա յաշատան թեմար անաթոն եւ ուսուցին զիւ ...

Այլիւ զօրիւրեան շնորհոյն, վարդապետ կամ
երեց, որ զօրիւրեան շնորհոյն եւ ստացան իւրեանց
բարի անուն եւ բարի յիշատակ:

«Քահանայք եւ Սարգիսաւորս առաջն գաստանակի
զգրեւ մի պաշեւ եւ ի մահ պատարան բռնեցը եւ
զկարգին անաթոն մի առնէր. զի գրեւ եւ թէ անուններն
չէ պիտի ի պատկազ մարտիրոսաց. այլ եւ հաղորդ շնորհն
փառաւ առանց գանից եւ անաթնացն ...

Առաջին երեսի ստորին լուսանցքին վրայ.

«Ագնես Հոգեգ Սուրբ Աստուած Կնարիտ. եւ աղօղակ զորոն ձեռաց ծառայիս ջո անմահա Պողոս Ղալիկ եւ հան աւարտ զսեպար իմ»:

1723. — Ս. Խաչի գրան վրայ, Հարաւային կողմը, վերջին նորոգութեան ատեն զետեղուած հին խաչքար մը.

«Յիստակ եւ Սուրբ Խաչ Սարնեցի մանտնի Խաչատուրին մահտի Գեղորդն. Մեղորդինս եւ ծնողաց մահտի Մենայն, Փրկվաքին, Թժվն ՌճԶԲ»:

1723. — Ս. Կարապետի գրան վրայ, Հարաւային կողմը, նշոյնպէս Համաշխարհեան զետեղուած.

«Յիստակ եւ Սուրբ Խաչ Սիմեոնի որ ե զնաւուն (?) ՌճԶԲ»:

Հաս առնունի գիր մ'ունի խաչքարս

1731. — Ղալաթի վրայ Ս. Լուսաւորչէ եկեղեցւոյ քահանայական տան կնիքը.

Սուրբ Լուսաւորչէ եկեղեցւոյ քահանայից ՌՄԶ.

1733. — Նշոյն գրան վրայ, Հիւսիսային կողմը, նշոյնպէս Համաշխարհեան զետեղուած: Հաս աղաքուած եւ խաչքարի յիշատակարանը, կարեւոր մասն է.

«Յիստակ եւ Յեր Սահակն, որ ե արժանի բարեաց. Կանիկ որդւոց իւրոց... Եկեղեցւոյ Խաչն[ու]նան. ՌճԶԲ»:

1733. — Նշոյն գրան վրայ, Հիւսիսային կողմը, նշոյնպէս.

«Կանգնեցաւ Սուրբ Խաչ Ռաբիտ առ Աստուած վան Ռենկաթի Ռուս (?) օղի Յոհանն եւ կողակցոյն եւ ծնողաց եւ որդւոց եւ ամենայն զորովն. Թժվն ՌճԶԲ»:

1733. — Ս. Լուսաւորչէ Աւագ գրան վրայ գրուած — յայնպէս չի գտնուիր:

«Յանք Աստուծոյ»:

«Ի սկզբան կառուցու առք Յանքս յանուն Սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչի /մերոյ է Հայրապետութեան Հայոց Տ. Յովորդոսի Սրբաւան Կաթողիկոսի եւ ի /պատրիարքութեան սրբոյ Երուսաղէմ Տ. Ծախանայ արքեպիսկոպոսի առաջնոյ, զանաւ առնոյ սրբոյ /տաճարի եւ Մենայնացոց Կոմս առնոյ բարեպաշտ վանապետի Ռուս. Թժվն յայտնի Գրիգորի Երեմի 1436-դ.

«Յետ Հրիկովան քարձակ նորոգութեան է Հիմանց ի Հայրապետութեան Տ. Աստուածատուր Սրբաւան Կաթողիկոսի, եւ ի պատրիարքութեան Սրբոյ Երուսաղէմ Տ. Գրիգորի Շղթայակրի / եւ ի պատրիարքութեան Պաշտ Տ. Ծոհանու Ռաբիտ Սուրբ Խաչատուրի / Թեմայ Սարգիս Խաչակի 1733. է Ղալաթի վրայ /»:

Ժաննի. — Վերջին նորոգութեան (== 1888) յիշատակարանն ալ անվնաս եւ իւր քարի վրայ արձանագրուած եւ պահպան.

Սուրբաւոր յորհնեցաւ ծաղատ Ս. Շողիկեցոյն եւ կամարածն ըսցմանը նշոյնի միջնորդն ծննդն տաճարը խանցեց ի մի / եւ ի հայրապետութեան ամենայն Հայոց Տ. Ս. Մակարայ Ս. Կաթողիկոսի / եւ ի պատրիարքութեան Ս. Պողոս Տ. Յարութիւն վանապետի Ս. Արքեպիսկոպոսի ընտրելով ի պատրիարքութիւն Ս. Սրուսաղէմի. Թուականը (== 1888) շարգերուն մէջ ծանկուած է:

1733. — Ս. Յակոբայ մատրան գրան վրայ.

«Աստուծով շնեցաւ առք Յանքս Հանգրի Սեդակն / Սրբոյ Յակոբայ Մործանայ Սարգիսի յիշատակ Պաշտ Սրբաւան պատրիարքի ծնուն Ծոհանու սրբաւոր Կաթողիկոսի Հարաւային սպասաւոր Կապալար Ղալիկ եւ ծնողաց Գրիգորի եւ Շղթայակրի եւ զարմ. Նորին Սեդակստանի թժվն ՌճԶԲ (== 1733) է» (Հմտ. էլ 213, Եւսթ. 1):

1733. — Փղերիկ սպիտակ մարմարի մը ձուռածն շղջանակին վրայ, որուն մէջ փորագրուած եւ Աստուածանին Յիստակ մանուկ իր գիրկը՝ Երեմի լքուած եւ այս քարը. Հիմա զետեղուած եւ Ամենափրկչէ մատրան գրան քով, Հարաւային պատին վրայ:

«Յիստակ եւ Յեր Մարտիրոսի որդի մանտնի Աղիքանին ՌճԶԲ (== 1733). որ ե փորագրու Ռաբիտի պատրիարք Ռաննիս վարդապետին»:

1733. — Լքուած խաչքարի մը վրայ.

«Կանգնեցաւ Սուրբ Խաչ ի յիշատակ Զեթու (Զեթուցի ?) Աստուածատուր. Թժվն ՌճԶԲ»:

1733. — Նշոյնպէս լքուած խաչքար.

«Իստակ Գագուին. Թժվն ՌճԶԲ. Յիստակ եւ սուրբ Խաչ բարեպետ առ Աստուած վան կց (== Կենց) միտանց Գրիգորին եւ ծնողաց եւ Որդւոյն Աստուածատուրին»:

1733. — Լքուած խաչքարի մը վրայ.

«Թժվն ՌճԶԲ (== 1733). «Կանգնեցաւ Սուրբ Խաչ բարեպետ վան Կատրի եւ զուգին Նարմուրուցի Պրիսեթ Ղալիկային եւ ծնողաց մանտնի Սրբաւոր եւ Սարգիսի եւ յարգուն Արդիւնին»:

1738. — (ՌՃԼԸ) Թուականը կը կրէ այն մեծատարած պատկերը, որ կը ներկայացնէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէն եւ իր երկուստան շարժարկները. խաչքարի գեղարարական գործը կը փայլէ վրան. Յիստակարանը գրեթէ եղծուած է ներկին թափուելովը:

Եթէ պակասաւոր չէ՝ օտ չափը կըցոյ ընդ-օրինակել այդ երկու տող յիշատակարանն.

Ա. տող. «Բագմալար ժնի Գրիգորի Լուսաւորչի ընծայեցաւ... Լուսովկոս Կլուկակցն»:

Բ. տող. «Առ ամենապաշտ. եւ զեր-Հընգի Տեանն Յովաննիսի Պատրիարքին... Հայոց ամ Թրկին. ՌՃԼԸ»:

Թուականը կը ցուցնէ թէ նորաշէն Ս. Լուսաւորչէ Համար նկարուած եւ Կաթողիկոս անունով նորոգուած:

Եւսթաւային մը գրուած էր այս պատկերը՝ յայտնի չէ. բայց Հիմայ՝ կը ծանկէ Ամենափրկչէ մատրան ներքին Հարաւային պատը, ծոր շղջանակի մը մէջ:

Ս. տան յիշենք շատ յալող պատկեր մ'ալ՝ 99.5 × 75.5 ս. մ. մեծութեամբ, որ կը ներկայացնէ Առաջին եւ Երկրորդ Պաշտուանի Հայրապետներու սերունդը. թեւեւ, դժբախտաբար թուական չունի այս պատկերը, բայց ունի առ յիշատակարանը. «Ի Հայրապետութեան Դանիէլի Սրբաւան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց եւ ի Պատրիարքութեան Տեանն Ծոհանու Աստուածաբան Արժ. Կաթողիկոսի» — Դանիէլ Կթ. 1801—1808: — Եւսթ. Պատրիարք, Միւսթ. 1800—1801 եւ 1802—1813, երկու անգամ:

1745. — Ամբիական արծաթ արքատուփի (Մեծ. 15×10 հաստութիւն 5. ս. մ.) մը յիշատակարանը.

Մէջ աւար ասիւն եւ բարեկէշեալ արքոց զովքի Առաջնորդ թաթեփի Սուրբ Կուսման Զօհրիփի Սուրբ Արեւմտական հայրապետի բարեփառ են առ Յերմ մեր ընդ մեզաւոր Յերմ հայրապետի յաւուր մեծի գաւառականի. եմ զուսար քովմ Ոսկանի լէկնիսմ մաղք ի մէջ սուրբ մանկանք աւար Սիւնի առ սոս արքոց ուխտապարտը անպարտի առաջ ողորմի իւ իմ ծնողաց յիշանիսմ եւ Սոլթա-Փաշին. եղբարք եւ ընտանեաց մեր եւ զուգ առնալք զիւրիք մեր բարին թփն. ՌՄԳԻ. մշտմոր Անտիկն:

1756. — Ս. Լուսաւորէի Աւագ Խորանի խաչկալին պատկերը, Աստուածածին, որ Յիսուս մանուկը գրկած է ձախ ձեռքով: Լնցած եւ պատաստած է այս պատկերը:

Յիշատակ եղեւ պատկերս Փէրձագանն Բնկանցի Խաչաւորն որդի Կամօր Կարապետ. Եմֆանիսիսի է սուրբ Լուսաւորէն Եկեղեցի ՌՄԵ թփն:

1761 Յունիս 16. — Ս. Լուսաւորէի գեղական ու գեղարուեստական խաչկալին յիշատակարանը, որ սեւ յատակի վրայ ստապի տառերով արձանագրուած է ձառնաձեւ շրջանի մէջ եւ ճիշտ խաչկալի տրուեստով: Այս յիշատակարանները հաստատուած են փոքրիկ վարդապետը բարձր երկու փայտակերտ սիւներու վրայ, որոնք հսկայ մոմեր կը ներկայացնեն:

(Հիւսիսային սիւն)

Բարդ խաչկալ

է յիշատակ

Տեառն Յակոբայ

որ է պիտակ

Ի թուին ՌՄԻ (— 1761)

(հարաւային սիւն)

Յիշատակ բարեպետ

Տեառն Յոսիմուդ

Հաճի գրգոր

Եղբարք Բարեպետ

Եւ թուին ՌՄԻ (— 1761)

(— Յունիսի 16)

Նայեան Յակոբ պատրիարք շինել տուած է այդ թանկագին խաչկալ, իր վարդապետին՝ Կուրթի՝ եւ սուր եղբորորդի հաճի Գրիգորի յիշատակին: Անշուշտ ստանալով յիշատակարան ալ իր՝ Նալեանի՝ գրչին ելած է:

1763. — Հոյք Մարտի քահանայախաչ.

Յիշատակ է ձայր Մաշտոց քահանայախաչ գերեզմ Մնացականի գաւորաց եւ որդակն. այսինքն Սրբունիին, Խորացու Ստեփանին, Թաղուհին, եւ իսկունիին. որք ետուն է վարդապետը Լուսաւորի ծնկեղեցւոյ յիշատակ իւրեանց հոգւոյն եւ իւրեանց ննջեցեւոց հոգւոյն. այսինքն՝ Յարութին հանգուցեալ Աստուածաբան վարդապետին. գերեզմ Մնացականին, Խորացու Սրբունի եւ ուրիշ Գրիգորին . . .

Նաեւ զպատմաւ եւ վարդապետն սորին զՏէր

Ստեփան Եմֆանիսիսի:

Ուղեգրութեան երկրորդական — 4×200 = 800

Ուղեգրութեան ընդերկրապատ(ն)եակն — 8×50 = 400

+ 12 = 412

Եւ ինչ առքն փառամակն —

Հայոց թփն լինի քանակն — 1212

551

1763

1771 Փետր. 7. — Կուրթի վերաշինած Եկեղեցին կ'այլի.

Նալեանի ամաց քան եւ ուրիշ եւ ամաց վերջ եւ աւարք երկրաստանիցն:

1781. — Արծաթ — ոսկեղծ, բարձրաբան. դակ սկիհի մը յիշատակարանը.

Յիշատակ է Սիհիս բարեպետն եւ կուր խաւացեց մահաւոր Արապին Կեսարիոյ Գալաթ գիւղն. Սուրբ Լուսաւորէն Եկեղեցին. ՌՄԼ՝

1782. — Ս. Ստեփանոսի պատկերին յիշատակարանը.

Յիշատակ է Սուրբ Լուսաւորէն Եկեղեցւոյ հասարակ դպրաց. ՌՄԼ (— 1782) սեպտ. 30. (— 18) ինչ:

1794. — Ս. Յակոբ Մծբնոյ հայրապետի մարան սեղանին վերեւ զետեղուած.

Յիշատակ է Սուրբ Յակոբ սեղան Աղքատաց Գաւառացի Ստեփան. Տօնիկն. Սրբորեն. Ջօհրուն. Գարրիկն. Սարգիսն. Սրբորեն. Սարգիս եւ բարեպետն անհինք. թփն ՌՄԻԳ. (— 1794) ինչ:

1799 սեպտ. 18. — Վարդապետ խաչի կիրակին: Չարքալ անգամ շինութեան կը ձեռնարկուին եւ նշուին. 18 կիրակի օր Կոնստի Գանիէլ պատրիարքի ձեռքով: Յիշատակ վեջ օր կ'ընէ շինութիւնը:

1799. — Բուրբուրին հնգած մանուշակ-թաւշէ շուրջառի մը յիշատակարանը որ երկու քղաշիններու ծայրը բաշուած է ոսկեթելով: Շուրջառիս գեղին աստաւը եւ ծիրանի եղբրը շատ ազնիւ կերպաւ:

Յիշատակ է շուրջառի բոլոր ժամանի գեղեցիկ թնկացի Չարքալ մահաւոր Վարդապետ. Վարդապետ որդւոյ հանգուցեալ Յակոբ ու շուրջին է Կուսմ Գալաթիոյ սուրբ Լուսաւորէն Եկեղեցին ՌՄԼԵ՝

1799. — Ս. Խաչի բեմին յիշատակարանը:

Յիշատակ է սուրբ սեղան եւ բեմ արգեամբ եւ ծախիւք արեւելք յալապայի որդի մահաւոր Կարապետին իւ թեռանք Տօնանիւնիս իւ Կարապետին եւ որդիքի Անտոնին եւ Մարտին եւ կողակցի / իսկունիս եւ Կոնստի թագոյնի եւ հանգուցեալ մահաւոր Սրբապետին եւ մահաւոր Կարապետին եւ ծառայողն է հասարակ կեդրանք եւ ննջեցեւոց թփն 1799 / Կոնստի Սրբին, Էլմային եւ Եփրեմին:

Ժամոթ. — Միւսնոյն յիշատակարանին համառոտ-դրեց գրութեան եւ Ս. Կարապետի բեմին խաչաւոր:

1799. — Ս. Խաչին դուրք, հիւսիսային կողմ, նեղ անցքին ծակաւոր, մարմն Գուսպային (Հուրի ընդաւրբ) արձանագրութիւնը.

Ինչպէս թանկահիւշեց հանգուցեալ մանտիս Աստուածատուր որդի պարոն Գալապարն եւ յիշատակ համարին ննջեցեւոց. յամին Յեառն. 1799:

1799. — Ս. Խաչին դուրք, արեւելեան կողմ, սառնիճին յիշատակարանը կափարիշին վրայ.

Տեղադրեց պալին, օրթաթին լուծվին յիշատակի 1799:

1799 սեպտ. 22. — Լբուած խաչքարի մը վրայ.

Յիշատակ է սուրբ խաչ Վանքի բուրբոյ Սարգիսի որդի Միւսնոյն որդի Գալապարն եւ ծառայողն Սաղաթին եւ Որդին Պաղգեցեւոց. թփն ՌՄԻԵ. Սեպտեմբ. Ինչ:

1799. — Լբուած Մարմարի մը վրայ.

«Յիշատակ է Բնակացի խաչատրանց մահաձեռի Ստեփաննոս ամիրային եւ կենդանեաց նոցին մահաձեռի Ալիքսանդր, մահաձեռի Երանունդին եւ Համայն կենդանեաց եւ Ննիցեցեաց, թուի ՌԻԻԻԻ (— 1799),»

1800. — Լբուած քար մը.

«Թփի ՌԻԻԻԻ. Գուռն Ըմէլածազու, Քաղաքի Արքեպիսկոպոս Դմադիս Սիրունին, ի յիշատակ Հանգուցեցեաց Առաքելին, Երանունդին, Պանարին, Մոզունին, Արէլին, Յունանին, Մարթային եւ Համայն կենդանեաց»,

1800. — Ս. Լբիշտակագետի Մատրան աւարտումը.

1800. — Ս. Լբիշտակագետի մատրան խաչկալին վրայ.

Յիշատակ է ախտէր մահաձեռի Սարգսին եւ Հանգուցեալ մանտեօր Լուսինային եւ Համայն կենդանեաց եւ Ննիցեցեաց. թվին ՄԻԻԻ (— 1800) ին:

1801. — Էմիլիանին նոր եւ անարատ զրմինի մը ելած պատկերին յիշատակարանը.

«Յիշատակ է սուրբ պատկեր որ ի զուրջունի մաղապան եղեալ բնականի բոլորաց յիշեմք»,

1802. Աստուածածնի պատկերի մը յիշատակարանը.

«Յիշատակ է Նեսարացի պարոն Բուսեփին եւ կենդանեաց Սուլթան գաղտնիքի եւ Համայն կենդանեաց եւ Ննիցեցեաց ՌԻԻԻԻ Ին»,

1804. — Ս. Խաչի սեղանին Հիւսիսային անկիւնը, Աւագանին կից փոքրիկ սեղանին յիշատակարանը, խորհրդանշանի մը շուրջը.

«Նստեցող սուրբ սեղանի ի պատիւ. սուրբ Նիկողայոս Արքեպիսկոպոս Հայրապետին. արգիտման նոր նախիջ / վանքի Աղանկան Գեորգ աղայ / ին կենդանեաց եւ Ննիցեցեաց ամ 8Մ / 1804 եւ Ին ին / Հայոց ՌԻԻԻԻ / եւ ի Մայիս Ժ.Գ. (— 14) ի բարին»,

1807. — Մկրտութեան պատկերին յիշատակարանը. որ Ս. Կարապետի փոքրիկ խորանին փոխադրուած է սուրբ խաչ եւ նորաշէն Աւագանին ներքին ճակատը գրուած է:

«Յիշատակ է նորաշէն պատկեր խորանու Հանգուցեալ միւթէվէլին մահաձեռի Արքեպիսկոպոսին եւ Երանունդին ամիրային եւ փեայի սոցին մահաձեռի Գեորգ Երանունդին միւթէվէլին Գեորգ ամիրային եւ կենդանեաց եւ Երանունդին Գեորգ աղային, եւ Համայն կենդանեաց եւ Ննիցեցեաց նոցին, ամ 8Մ. 1807 Յունիս Ա (— 1), Նկարեալ է Ննիցեցեաց Գեորգ»,

1820. — Լբուած տախտակի կտորի մը վրայ (մեծութիւն 61.5×9.3), Հին խաչկալի մը մնացորդը.

«Յիշատակ է խաչկալ խաչաքիւղի մանտեօր ախտէր Սարգսին կենդանեաց եւ Ննիցեցեաց. ի թուին ՌԻԻԻԻ. Արքիմ Ժ.Ի.»,

1830. — Խաչաքիւղի Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ «գպարտանդ» կնիքը.

ՂԱՅՅ աբ Լուսա Եկեղեցւոյն ղարատան 1830.

1834. — Լբուած մարմարի մը վրայ.

«Լաթաւ յիշատակ սուրբ խաչ Եկեղեցւոյն աշխատութեամբ խաչաքիւղու Համայն բնականի բոլորաց

որը ձիւ կրեցին զպատու եւ զքարին սուրբ Եկեղեցւոյ վանք արեւշտակութեան կենդանեաց եւ վանք Հոգեւոր Համարին Ննիցեցեաց. «1834 Յունիս 30»

1860. — Խաչկալի մը յիշատակարանը.

«Յիշատակ է շարաբանց պատկեր(ս) սուրբ Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ Ղալաքիոյ Լաւոյ Գարայիսարքի Մարտիան Գեղի միջկիւթ փունն աշխատուր Հոգեւորից Եղարց 1860 Մարտ 1»,

1888. — Վերաշինուած Աւագանին արեւմտագլուխին արարիկ բարաւորին վրայ. Սեղանագետի արեւմտեւ սպիտակ մարմարի Ս. Խաչի Հիւսիսային որմնի մէջ, Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրայ.

«Ի յիշատակ Գափամանեան Յարութեան եւ Մարտիան Գեղի միջկիւթ փունն աշխատուր Հոգեւոր նոր ձեռնդրան. Ընկեաց նոցա գուռուր Հորապետ Իսիկո Հին»,

Յիշատակարան մ'ալ կայ 1 մար եւ 34 ու. մ. երկայնի եւ 62 ու. մ. լայն սպիտակ մարմարի մը վրայ. Մարմարին վերեւ ձախ անկիւնը խորանու է, լայն շատ չէ վնասած միայն (շուրջ) բաւին առաջին վանքի կորուսած է, զոր մէջք ենթադրեցինք թէ զբաւ կրնայ ըլլալ:

Յիշատակարան պարզագոյն Հանելուկ մ'է. միմիայն այս Հանելուկ Յիշատակարանը շինեց նոցին անուշը «Ի Մարտի Գեղի սասցեաց բարեւ» եւ «Պարոն Բարսեղ» եւ «Պարոն Բարսեղ» ծայրանունները կը կարգադրեն տողերուն սկիզբնատու յետոյ եւ վերջնատու յետոյ:

Ինձ այնպէս կը թուի թէ կոլոսի վերանորոգած երեք Եկեղեցիներուն յիշատակարանն է այս. մէջտեղէն վաճառք իսկ երկու կողմնները փայտած:

Կը խոտովտնին մը բաւական աշխատեցայ այս Հանելուկ պարզելու, լայն միշտ խոյս տուաւ իր բունագրութիւն սասցեացնունքով ու բաւեցով: Հետաքրքիրներուն ու պարզողներուն շնորհակալ պիտի ըլլանք.

«Ի Փայլ. Ս. յիշ. (ար)շաւ. արգ. շքնադակալ Միգախոյս. տարազ շինու. երկակի Արքեպիսկոպոս. սուրբ. վիճակներ. արաթ Սոյնպէս. փայտածին. յոր շին. կրուած Որմ. դարբնային. մերձակ. Տիր. իշն Ոտիւ. սոցա. իսկ. արքեպոս. անխաթ Պարագանքները որ բաւեւ. արմ. Ս. Կրուագին. դրուցի. խաղաք. յորմ. անձիկ Պարարուն. զի թէ ուրեմ. ինչ Հայ իւրպ. զի. թէ. բարոյա. Երկիկ. մերց ինչ Է. Լ. յանգ. ներ թուում. էյին պանդաքեղ

Արհաւան. պանդ. որ. յառաջ. կապ Սոսի. շքնաք զեր իսես. յարակ Արքեպիսկոպոս. անձանց. յայտարար Տիր. քանդ. յայ. բուն. իրախան. գործ նշոց. շքնաք. էր. Հետեւ. շինա Այն. մեղ. է մաղթել. իր արին բախար Լին. որոյ միայն ի Հաստին. իմ Ս. Բան եղին. շքնաք. այս յառաջին ձիւ Ա. տնն. ձանկար. մի եւ այն. արհա Նորուն. ի Հանել մի. դը կարծիք. Սոյս արտատնայմ. նաման. Արքեպիսկոպոս

ՓԵՐՍՈՆԱԿԱՆԳՐՈՒԹԻՒՆ

1391. — Կաֆացի Կոմս Ղալաթիոյ մէջ եկեղեցւոյ տեղը հողը կը գնէ եւ կը շինէ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին:

Դարբին Աւետ կը շինէ Ս. Խաչ մատուռը:

1436. — Կաֆացի վաճառականներ Երջուր տեղամ կը շինէ Ս. Լուսաւորիչը:

1635—36. — † Կեսարացի Գրիգոր պատրիարք, կը թաղուի «առ որմով» Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ:

1678. — Դոնաթ Կոլոտի:

1700. — Սերաստացի Մեթիթար վարդ. (Յն. 1676 փետր. 17) Պոլիս կու գայ եւ իբր քարոզիչ կը բնակի «ի դարպաս եկեղեցւոյ Ս. Լուսաւորիչն Ղալաթիայ» (Չափեան):

1702. — Յուլիս 10 Կ. Պոլսոյ Աւետիք պատրիարքը՝ իր կողմէն Կարգեղոս անուն մէկը Նուրէ կը ղրկէ Երուսաղէմ, Մինաս պատրիարքի հաշիւները քննելու: Մինաս Պոլիս կու գայ եւ այսպէս Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը կը միանայ Պոլսոյ պատրիարքութեան հետ:

1705. — Մարտ 24. Շք. † Վարդան Բաղէշեցի վարդապետի:

1706. — Կոլոտ եւ Շերփանցի Գրիգոր վրդ. (Հղծայայկիր) կը թողնեն Ստոյլոլը. «Համալսարան»ը, ուխտ թաղելու եւ Վարդան վանքը, Հոռոմոսի վանքը, Ս. Յովհաննէս վանքը:

1706. — Մուսք Մշու Ս. Կարապետ վանքը:

1706. — Ս. Կարապետի եւ Ս. Ստեփանոսի սաղաքը կը նորոգուին:

1706. — Սարգիս վարդապետ Կոլոտի բնկերներէն, «այլ խոհեմ յոյժ, քաղցրաբարոյ, նորոգեաց սրբատաշ քարամէք կրամանիւք զեղբորս» (= Մշու Ս. Յովհաննէս) Լուսաւորչաշէն վանացն զտգերեն հանդերձ այլովք շինուածովք:

1708. — Կոլոտի կնիքը՝ զոր չէ փոխած պատրիարքութեան տանն:

1709. — Մեծահարչի կիրակին (= Յունիս 5 Երկրորդ Ծաղիկաբարձ) սոսկալի երկրաշարժ: Ս. Կարապետի փլուզումը:

1709—1713. — Գրիգոր վրդ. Առաջնորդ Ս. Կարապետի եւ վերաշինութիւն երկրաշարժէ փլած շէնքերուն:

1712—1713. — Կոլոտ Կ. Պոլիս կ'երթայ Ս. Կարապետի հանգանակութեան. Սահակ պատրիարքի տանն (1708—1714):

1713 փետր. — **1715.** Կոլոտիբ «Աթոռակալ եւ վէքի» Երուսաղէմ կերթայ. կարգաբերութիւններ վ'ընէ. պարտքերու երաշխաւորի'ըլլայ լըր Գորաստ մէջ վճարելու: Երուսաղէմի փաշայէն կը իւլլայ: Կը կտարու հաաարակաց կնիքը (= օրթմս մօհիւրի) եւ կը վերադառնայ Պոլիս: (= 1715 Մայիս 7 համառանցի Աստուածատուր եպս. Կաթողիկոս կ'ընտրուի):

1715 Սեպտ. 9. — Ռաբբէ. Կոլոտ, գեռ 37 տարեկան վարդապետ, կը բարձրանայ Պոլսոյ պատրիարքական Աթոռը:

1715 սեպտ. 10. — Շաբաթ. Մշու Ս. Կարապետի Առաջնորդ Շերփանցի Գրիգոր վրդ. Պոլսոյ բոլոր եկեղեցիներուն մէջ կը յիշատակուի պատրիարք Ս. Երուսաղէմի, Կոլոտի կարգաբերութեամբ:

1715 սեպտ. 10. — Երուսաղէմ եւ Պոլսոյ Աթոռներուն բախուումը:

1715 սեպտ. 10. — Կոլոտ Արքիանապոլիս կ'երթայ հայ երեւելիներու հետ եւ վճարին Առաջնորդ Ժերունի Աբրահամ վարդապետին հետ կ'աշխատին եւ երկու պատրիարքութիւններու բաժանումը հաստատել կու տան արքունի հրովարտականքով:

1716. — Վերագարծ Արքիանապոլիս եւ Ժողով Մայր եկեղեցւոյ մէջ, — Եղած կարգադրութիւններ կը տեղեկագրուին Էմիմածին Աստուածատուր վարժողիկոսին:

1716. — Հրաւեր Գրիգոր վրդ. Երուսաղէմի պատրիարքութեան:

1717 Օգոստ. 18. — Վերափոխման Տօնին օրը՝ Գրիգոր վրդ. Պոլիս կը մտնէ. (= Ս. Կարապետի Առաջնորդ Ժերունի Աբրահամ վրդ.: Պէտք չէ շփոթել Էմիմածին Առաջնորդին հետ):

Սերաստացի Մեթիթար վրդ. 1717 սեպտ. 8 Աստուածածնի Դոնաթեան տօնին՝ վճնեալիկ Ս. Ղազար կղզեկին մէջ պաշածապէս կը հաստատէ իր Միաբանութիւնը:

1718. — Կոլոտ եւ Գրիգոր հանգանակութեան կը սկսին՝ Երուսաղէմի պարտքը վճարելու համար: Գրիգոր վրդ. Հղծայայն կը կտնէ իր վէքէն:

1718 Յուլիս 6. — Մեծ հրդեհ. Մայր եկեղեցին կ'այրի: Կոլոտ եւ Հղծայայկիր Զանգով կը շինեն 70 օրան մէջ 1719ին:

1719. — Կոլոտ արքունի հրովարտակ կը հանէ լատինաց եւ Յունաց հետ Հայոց բաժինն ալ նորոգելու Երուսաղէմի Ս. Յարութիւն Տաճարին մէջ:

1719 Յունիս 23. — Աւտիկ փաշայի հրդեհը: Մայր եկեղեցւոյ այրումը: Կոլոտ նոյն տարին վերաշինութեան հրամանը կը հանէ եւ դործի կը ձեռնարկէ:

1719. — Կոլոտ եւ Հղծայայկիր Զննոր Գլաւք առաջին անգամ սուրբութեամբ ի լոյս կ'ընծայեն:

1720. — Կոլոտ եւ Հղծայայկիր Երուսաղէմի շինութեանը ձեռնարկելու հրաման կը ղրկեն շաննէ վարդապետին, երբ «տասը դրուշ իսկ չկար վանքին մէջ»:

1721. — Հղծայայկիր ճամբայ կ'ընէ գէպի Երուսաղէմ ցամաքէ. Բերիս (= Հաւել) կը հանգարի. «բազում միւլներ» կը գնէ հոն Երուսաղէմի համար, կը նորոգէ «հողեանք» եւ

1721 փետր. 12. — Երուսաղէմ կը մտնէ:

1722. — Կոլոտ կը նորոգէ Սամաթիոյ Ս. Գեորգ եկեղեցին եւ կը շինէ Ս. Երբորդու-թեան մատուռը՝ մահտեան Մեկօրին աշխատա-կցութեամբ:

1722. — Կոլոտ կ'ազատագրէ արքունի հրամանաւ Պարսկաստանէն քրտած գերիները: Ըստ Հաննէի՝ «երկրտասան ամ», տեւեջ այս մարդասիրական մեծագործութիւնը, այսինքն՝ մինչեւ Կոլոտին մահը:

1725. — † Աստուածատուր Կաթողիկոս:

1725. — Կոլոտ ժողով կը գումարէ Պոլիս՝ Մայր եկեղեցւոյ մէջ եւ Կաթողիկոս կ'ընտրուի Զէյի, Գաղատիոյ Առաջնորդ Կարապետ եպս:

1726 փետր. 27. — Մեծպահոց Բ. Կիրակին Կաթողիկոս կ'օծուի՝ Կարապետ եպս, Պոլիս՝ Մայր եկեղեցւոյ մէջ՝ 12 Եպիսկոպոսներէ:

1726 Մարտ. 1. — Կոլոտ, 48 տարեկան, Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Կարապետ Կաթողիկոսէ՝ Պոլսոյ Մայր եկեղեցւոյ մէջ:

1726 Մարտ. 1. — Կարապետ Կաթողիկոս Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ՝ Եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Հղծայակիր փոխարք, Հաննէ, եւ Կոլոտի աշակերտ Թովմատ եւ Կուտիսյի Առաջնորդ Մարտիրոս վարդապետները:

1726. — Կոլոտ վերաշինեց Օրթոդոքսի Ս. Աստուածածին եկեղեցին: Օծման կը նախադրէ Կարապետ Կաթողիկոս եւ Էթիօփիէ-իւրի կը վաւերացնէ Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի պատրիարքութիւններուն բաժանուքը:

1726. — Հղծայակիր շղծան կը չանէ իր վիզէն Կարապետ Կաթողիկոսի հրամանաւ:

1727 Ապրիլ 2. — Լատինաց Եպիսկոպոսը այցի կուգայ իր Թարման՝ Լուսաքի հետ Հայոց պատրիարքարանը՝ Կարապետ Կաթողիկոսին: Կոլոտ կը դիմաւորէ, հանդիսաւորապէս՝ Հեռեւեալ օր իսկ Կաթողիկոսին փոխանորդ՝ փոխադարձ այցե-լութեան կ'ըրթայ:

1727. — Կոլոտ արքունի հրովարտակ կը չանէ Երուսաղէմայ Ս. Յակոբայ Տաճարը՝ «նարապետ բռնէ, ձեռքէ եւ սպիտակացոյցանէ» ու համար՝ Արքունի հրովարտակը անձամբ Երուսաղէմ՝ Հղծայակիրին կը տանի բարեպաշտոն Սեղեւորտն երեւանենց:

1727. — Կոլոտ իր ուզածին պէս «արգուհաւ» մը կը գրէ եւ արքունի ճարտարապետ Սարգիս Խալֆային ձեռքով հրովարտակ չանել կուտայ Իսկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցին հիմնովին վերաշինելու՝ նոյն ինք Սարգիս Խալֆայի ճարտարապետութեամբ:

1728. — Հղծայակիր մեծ շինութիւններով եւ բարեկարգութիւններով կը պայծառացնէ Ս. Տեղերը: — Կոլոտ թանկագին զգեստներ կը նուիրէ Ս. Յակոբայ դառնաբանին:

1729. — Մեծ հրդեհ Կ. Պոլսոյ հոյաճարակ կ'ըլլան Պալատն ու Վերջապահեան եկեղեցին, ինչպէս նաեւ Յունաց 13 եկեղեցիները:

1729 հոկտեմ. 2. — † Աւնեցի Կարապետ Կաթողիկոս:

1730. — Մշեցի Աբրահամ եպս., Կոլոտի «համանուն» ընկերը, կը յաջորդէ Աւնեցիին:

1730. — Կոլոտ մահտեան Սեղեւորտն, — որ դեռ նոր վերագործած էր Երուսաղէմէն, — եւ Կեաթարցի մահտեան Մեկօրին աշխատա-կցութեանով հրաման կը չանեն եւ աւելի փառաւոր կերպով կը վերաշինեն Ս. Հրեշտակապետը՝ 70 օրսն մէջ:

1731. Մեծ պահոց մէջ մեծ հրդեհ՝ Պոլիս, Ղալաթիա, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին բոլորովին կ'այրի:

1732 դեկտ. 15. — Հրաման կը չանեն Ս. Լուսաւորիչ շինութեան եւ:

1733. — Երեք եկեղեցիները միանգամայն Երբորգ անգամ կը վերաշինուին. միջինը — յեռնալէր եւ կապարձա՝ միւսները՝ փայտալէր եւ Կաթողիկոս: Այս շինութեան բարերարն է Կոլոտն «եղբ» մահտեան Սեղեւորտն, յոյաճարդն՝ վաճառական դրանի արքունական, եւ ճարտարապետը՝ Սարգիս Խալֆայ:

— Կոլոտ նոյն տարին՝ Մեծպահոց Ե. Հարաթի օրը, Լուսաւորիչ մուտն ի վերապ տանին, օծեց վերաշինուած եկեղեցին:

1733 Յունիս 11. — † Երուսաղէմի պատմագիր Յովհաննէ (Հաննէ) վարդապետ:

1734 փետ. 11. — † Մշեցի Աբրահամ Բ. Կաթողիկոս:

1736 Յուլիս 23. — Հղծայակիր Պոլիս կուգայ բողբոջու Յունաց դէմ ու Ս. Յակոբայ Տաճարը կուգի իւրացնել:

1737. Յունիս 24. — Ֆրանսական դեսպան Վիլնեով Մարքիս (Marquis de Villeneuve) սեղան կու տայ Կոլոտին. ներկայ կը գտնուի՝ Էլմիսանի Նուիրակ՝ Արթուրայի Պետրոս եպս. Գէ-Էթի:

1737 Ապրիլ. — Հղծայակիր Կաթողիկոս կ'ընտրուի, բայց կը հրաժարի՝ Ղալաթ Զահեկեցիին տեղի տալով. — Հղծայակիր՝ Խալիւտարի վաճար կ'ընդարձակէ եւ Մայր եկեղեցւոյն դիմաց Երուսաղէմի համար փոխանորդարան մը կը շինէ. սկիզբը՝ Երուսաղէմ:

Կոլոտ՝ երգել շարք «մի հրաշալի» յ, Ֆրանսական դեսպանին առ մեծ Եպարքոտ բրած դիմումներուն հետեւանքով:

1739 դեկտ. 23. — Կոլոտ եւ Հղծայակիր՝ կը յաջորդեն Արքունի հրաման չանել Սուրբ Մահմադ Կարապետ, որով Հայոց Ս. Յակոբայ իրաւունքները կը վերահաստատուին, Յունաց ոտնձգութիւնները կը դադրեն:

1740. — Հղծայակիր կը մեկնի Պոլսէն եւ սեպտ. 15 ին կը մանէ Երուսաղէմ:

1741 փետր. 13. — Ուրբ. † Կոլոտ 63 տարեկան, եւ կը թաղուի Ղալաթիա Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ Աւագ դռան հարապէս:

կողմը: — Նարեան կը գլխու պատրիարքական կապան:

1749. — † Գրիգոր Շղթայակեր՝ Երուսաղէմ:

1749 Ապրիլ 27. — † Միխիթար Աբբայի:

1754 փետր. 5. — † Ալեքի Մահտեօի Սեղբոս Ամիրայի Կ. Պոլսոյ մէջ. Կոլոտի եւ Շղթայակերի. Նարեանի խորհկամ եւ բարերար Երուսաղէմ Ս. Ծակօր վանքին:

1771 փետր. 7. — Կոլոտի վերաշինած Եկեղեցին կ'այրի: "Եւ շինի տաշ ասէ եւ ասինք եւ ասոց վեցեց եւ ասոց երկուստեանէն":

1799 սեպտ. 18. — Աստադայ Խաչի կիրակին, 2-րդ-ը տնգամ Շինութեան կը ձեռնարկուի եւ Նոյեմբ. 13. Կիրակի օր կ'օծուի Գանիէլ Պատրիարքի ձեռքով: Եւստի վեց օր կը տեւէ շինութիւնը:

1830 դեկտ. 22. — "Կաթողիկ Միլլէթի. պաշտօնական տիտղոսին տակ՝ Հայ կաթողիկէ Հասարակութեան Ազգապետ կ'ընտրուի Ծակոբոս վրդ. 2-րդ աստիճան, Արեւելոյ Միլլէթարեան միաբանութենէն, որուն Ազգապետութեան թուղթը կը կրէ 21 թէճկ 1246 (= 1831 Յունվար): — Կաթողիկէ Հայը կը ձեռնարկեն իրենց Ս. Փրկչի Եկեղեցւոյն շինութեան 1831 Յունիս 15 եւ երկու տարիէն կ'աւարտի:

1888. — Ս. Լուսաւորչի երեք Եկեղեցիներուն իրարու խառնումը, եւ ճակատին նոր ոճով վերաշինութիւնը: Այս փոփոխութեան հետեւանքով Կոլոտին շերտը Եկեղեցիէն դուրս կը մնայ:

(Ըրոնաւիթիւն)

Ռ.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՆԵՂԻՍԵՐԵՐԻՆԻՍ ԲԱՆԻՍԻՆԻՍ ԲԱՆԻՍԻՆԻՍ ԲԱՆԻՍԻՆԻՍ

Նշանաբանութեամբ չարիւրաց ժողովոյն վրայ բաւական տեղեկութիւն տուած ենք մեր պատմութեան ընկալքին մէջ: Ընթերցողը կրցաւ տեսնել թէ ինչպիսի մեծ դեր խաղացած է աս ժողովը քաղաքային գործառնութեանց մէջ — եւ թէ ինչ հեղինակութիւն ունեցած է օրէնսդրութեան ու քաղաքական կարգադրութեանց թէ՛ ներքին ու թէ՛ արտաքին գործոցը վրայ:

Ներկեաց ժողովն ունեցած է այլեւայլ ժամանակ իր յատուկ կանոնադրութիւններն, որոնցմով կը կառավարուէր: —

Կը գնենք մեր ընթերցողաց առջեւ քաղաքային խորհրդին եւ քառասնից ժողովոյն վերլինին համար 1810ին յօրինած հրահանգները:

Ասոնց մէջ՝ նախերգութենէ մ'ետեւ, կը կարգադրուի, որ 40 հոգի ըլլան քաղաքային ժողովոյն երգութեաց թիւը: — Որուն անգամները՝ բանէ հասկցողը, բարի վարուք, փորձառու մարդիկ ըլլալու են եւ իրարու հետ ազգականութեան կապով կապուած պիտի չըլլան: — Քաղաքաշինութեան պաշտօնատէրները միայն քառասուններէն կրնան ընտրուիլ: Ասոնց ընտրութենէն դուրս եղածն՝ ապօրինաւոր ու անգոր է: — Թե որովհետեւ անկարելի է, որ բոլոր անդամները մէկտեղ ժողովուն անոր համար՝ 1766ին դրած սահմանադրութեան համեմատ, բաւական է 21 փոփականի ներկայութիւն, որպէս զի ժողովն օրինաւոր ըլլայ: — Անգամը՝ պարտական են քաղքին տարեկան հաշիւներուն քննութեանն ատեն ներկայ գտնուիլ, եւ անոնց նկատմամբ կարծիքնին ըսել: Տնտեսութեան վերաբերեալ նիւթոց մէջ՝ քաղաքային խորհրդին հետ միակամութեամբ խորհրդածելու ընելու են: — Հէնքեր, երկիրներ Ժառուած կամ գնուած ատեն, իրաւունք ունին իրենց խօսքն արժեքընել, եւ անոնց դէմ, որոնք անհոգութեամբ կամ անհաւատարմութեամբ հասարակութեան ստացուածքը նուազընել կ'ուզեն, կրնան օրինապէս դէմ կենել: Եթէ անեանն, որ անհաւանութեամբ կամ կողմակալութեամբ քաղքին ստացուածքը կ'օտարանայ, կրնան նախ քաղաքաշինութեան, ետքէն կառավարութեան դիմել: — Ասոնց վերին կառավարութեան գիտնալուն՝ ոչ երկիր կրնայ վարձու տրուիլ եւ ոչ ալ մշտնջենապէս ծախուիլ: Քաղքին երկիրներուն եկամուտները վարձու տրուած դաշնագրութիւններն եւ անոնց պայմանները քննելու եւ անոնց նկատմամբ իրենց կարծիքը յայտնելու են: Քաղաքային պաշտօնատեսաց հասոյթը կրնան բարձրացնել, բայց միայն վերին կառավարութեան գիտութեամբ: Դանդառնել չենցերուն եւ ըլլաւելի նորոգութիւններուն ծախքին յատկապէս կրնան խնդրել եւ զանկիպ վերաքննել: — Քառասնից ժողովոյն գլխաւորն է, պաշտպանը, որ քաղաքային խորհրդէն եւ հասարակութենէն կ'ընտրուի՝ բուլեց մեծաւորութեամբ: Ինք զինք քաղքին հաւատարիմ ծառայութեանը՝ երգմամբ պիտի պարտաւորէ: Պաշտպանը դատաւորին եւ քաղաքային խորհրդին տակն է: Ըրեւհայեցուութեամբ ամէն բան հեռացնելու է, ինչ որ հասարակութեան վնաս կրնայ բերել: Իրեն փոխանորդ մ'անուանելու է, քաղաքային հա-